

Jaroslav Kapr

(* 5. prosince 1933 – † 6. března 2003)

V roce svých nedožitých sedmdesátin opustil sociologickou obec navždycky „sociolog-gentleman“ Jaroslav Kapr. Patřil k oné generaci sociologů, která možná do dějin české sociologie vstoupí jako „ztracená generace“, jako „generace zavražděných možností“, jako pokolení nenaplněných očekávání. Po studiích filozofie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (absolvoval 1961) začínal v sociologii jako sociolog-samouk – takoví byli všichni jeho generační souputníci. V druhé polovině 60. let se aktivně podílel na vzniku a formování „nové sociologie“, patřil k tzv. Machoninovu týmu, který si předsevzal co možná nepředpojatě popsat „realitu“ reálného socialismu; sám se zabýval intenzivně sociologickou metodologií, zejména však sociologickými aplikacemi, živou, dynamickou sociologií, která má porozumění pro slabé této země, pro nemocné a opomíjené.

V roce 1969 vydal v Mladé frontě spolu se Zdeňkem Šafářem, s nímž tvořil léta nerozlučnou intelektuální i lidskou dvojici, knížku *Sociologie nebo zdravý rozum (Praxe sociologického výzkumu)*, která dodnes ob stojí i před velice náročnými kritickými kritérii. Je to knížka napsaná nejen s hlubokým porozuměním pro tehdy špičkovou sociologickou metodologii, ale je to navíc knížka vtipná, intelektuálně inspirující, provokativní...Jaroslav Kapr byl skvělý stylista, jazykově precizní, ironický a vtipný, sarkastický, když bylo třeba, nikdy však zlý a urážlivý či uraženecký.

Slibná kariéra, která by se byla rychle rozvíjela po pobytu ve Spojených státech (u prof. Jiřího Nehněvajsy v Pittsburgu v letech 1968–1970), kde se seznámil se soudobou tehdy již téměř „postparsonovskou“ sociologií (zejména byl fascinován Arthurem Stinchcombem, o jehož „konstrukci sociologické teorie“ psal), byla brutálně zastavena normalizačním procesem. Ačkoliv „zůstal v oboru“, přesněji – směl pracovat v oboru sociálního lékařství, tedy v jakési „aplikované sociologii medicíny“ (na katedře sociálního lékařství lékařské fakulty UK), bylo to příštípkaření bržděné a komplikované lidmi nekvalifikovanými, nekulturními a co víc – neslušnými. Jaroslav Kapr tím trpěl možná více než jiní, čelil marasmu doby ironií a sarkasmem, ale hlavně sebeironií a současně laskavostí a porozuměním, jež projevoval všem, kteří sdíleli podobný neradostný osud. Pomáhal přežít jiným, snad také za cenu velkého vnitřního sebeobětování.

V době svého amerického pobytu, kdy jeho žena Pavla čekala dítě, prostudoval všechny možné příručky o „roli otce“ a po návratu napsal mimořádně úspěšnou knížku *Nastávající otec* (vyšlo ve třech vydáních). Byla to svým způsobem rezignace a svým způsobem demonstrace: vynucená rezignace na systematickou práci v oboru a demonstrace toho, že „život je jinde“...Byl to zvláštní útek do privatissima, počátek dlouhodobého „života v skrytu“, ale nikoliv života prázdného.

Ihned po listopadu 1989 vydává v novém Sociologickém nakladatelství knížku *Co je demokracie: učební pomůcka o demokracii jako způsobu rozhodování* (1991,

97 stran), zhodnocuje aspoň částečně své působení mezi „sociálními lékaři“ příručkou *Sociální deviace, sociologie nemoci a medicíny* (spoluautor, Sociologické nakladatelství 1991) a spolu s Bohumilem Koukolem knihou *Pacient: revoluce v poskytování péče* (Sociologické nakladatelství 1998). Na nové Fakultě sociálních věd pracuje nějaký čas v Ústavu sociálně politických věd (1990–1993) a potom na katedře masové komunikace, kterou spoluzakládal, zejména se však spoluúčastní ustavení výrazné specializace – biografické sociologie. Po jisté době odchází na severní Moravu a aktivně se podílí na ustavení Slezské univerzity v Opavě, kde zakládá pracoviště sociální politiky a sociální práce. Těžká nemoc jej však potom postupně stále více vzdaluje oboru, k jehož rozvoji přispěl nejen svými odbornými texty, ale především svou mimořádnou osobností.

Více než výpověď o Jaroslavovi Kaprovi z cizího pera poví o něm, ale i o době, v níž mu bylo souzeno žít, záznam alespoň dvou jeho úvah „o sobě samém“.

Nespravedlnost v nás a mimo nás

Když jsem chodil asi do druhé nebo třetí třídy obecné školy nijak zvláště se nepamatuji na to, že bych vnímal odlišnost spolužáků podle toho, v jakých rodinách žijí. Škola nás svým strašným rádlem rozhrnovala na dobré a špatné žáky. Ti dobří byli učiteli milováni, vynášení, zvýhodňováni, oslavováni, ti špatní diskriminováni, uvrhováni do kasty odsouzeníhodných, ponižováni a zatracováni...

Narazil jsem však (doslova mám pocit, že narazil) na instituci nedělních dobročinných obědů. Nevím již, kdo to zorganizoval. Rodiny, které na tom byly „lépe“, zvaly děti z chudých rodin na nedělní oběd. Já jsem byl vyzván, abych také jednoho z nich navrhl, či ho určila učitelka, už se nepamatuji. Vím jen, že bydlel v dělnické kolonii ve „vagonkách“. To bylo místo, se kterým jsem neměl žádné zkušenosti, jen mám dodnes nejasný pocit něčeho nepatřičného. Ne že by šlo o místo, které znamená nebezpečí, ale o místo, kam slušný člověk nechodí. Kluk, se kterým jsem chodil do třídy a kterého mám v paměti jako živé, energické dítě, které se s chutí účastnilo všech rvaček a často vítězně, což jsem mu záviděl, protože sám jsem byl „fuňfa“, prát jsem se neuměl a bál jsem se, byl pozván k nám na nedělní oběd. Pamatuji, že jsem byl rád, byl jsem tím poctěn, že takový „pravý kluk“, který mě nikdy předtím nebral na vědomí, přijde k nám. Těšil jsem se na to, chlubil jsem se tím. Konečně přišel onen den a já ho blaženě přivedl. Nevím, jak se k němu chovali mí rodiče, ani já už se nepamatuji na to, jak jsem se tehdy choval já, ale dodnes ve mě doznívá hluboký pocit deprese z ponížení a pokoření bližního. Ten spolužák, nevím už ani, jak se opravdu jmenoval, byl ve třídě živý, až neurvalý kluk a tím mně imponoval. Najednou se choval ke mně i k mým rodičům nějak jinak, úplně jinak. Znělo to jako výrazně falešný tón. Mluvil slušně, snažil se chválit mě a věci kolem, děkoval za to, o co by ve třídě nejevil zájem, byl prostě úplně jiný, nějak strojeně vymydlený. Nemyslím fyzicky, ale číselo z něho tisíce příkazů, aby se choval slušně, neutíral si nos do rukávu, neodmlouval, nesrkal a já nevím co ještě. Ale nebylo to totéž, co by všichni rodičové tloukli do hlavy své ratolesti, která jde někam na návštěvu. On šel na návštěvu někam, kde jejich chudobě laskavě poskytují službu. Nejvíce mě ponižilo

a zaskočilo, že se tak choval ke mně. Ve třídě mě přece téměř nevnímal, byl jsem pro něho prostě jen kdosi anonymní, vůči komu byl ochoten se chovat neanonymně nanevšjehdy, když by bylo zapotřebí mu dát facku. Teď se však ke mně choval přátelsky, ba přímo podlézavě. Natolik jsem byl již tehdy schopen reflexe, že jsem poznal, že to neplyne ze mně samotného, že to není tím, že jsem ho překvapil svým projeveným přátelským pozváním na oběd, ale že to vyvěrá z nějaké neznámé síly zvenku, z nějakého tlaku, který ho nutí se chovat ke mně jako ke svému příteli, i když jím nejsem. Za přítele by si mě nevybral. Cítil jsem, že ho to ponižuje, pokořuje, že v tu chvíli je někým, kým není a být nechce. Ale i mě to pokořilo a zranilo a to je důvod, pro který se právě tento zážitek vynořuje z hloubi dětství. Dodnes cítím jeho ostrý myší pach, pach pokoření, trapnosti a ponižení.

Další vzpomínky na nespravedlnost, jejíž zdroje leží mimo mne, kdesi ve vnějších silách a proudech společnosti, jsou mimo hranice dětství. Opustí-li člověk tyto hranice, je v jiném světě, jinak interpretuje činy své a svého okolí. Především je racionalizuje. Uvádím to proto, abych své interpretace předem zpochybnil.

Z důvodů obecně známých nebylo v minulých letech vhodné, abych publikoval. Žil jsem ve zvláštním, poněkud šíleném světě. Nikomu nevadilo, alespoň to tak vypadalo, když jsem pod svým jménem publikoval knihu o otcích. Tehdy to ještě šlo bez omezení. Byla přijata, bez protekce a vzhledem k tomu, že každá kniha rok až dva leží v nakladatelství, vyšla až v roce 1972. Nebyla ideologická, mé nežádoucí nebylo nijak intenzivní a tak prošla. Při dalších pracích, z oboru medicíny, vznikaly potíže... Všichni, kteří o vydání nějaké knížky rozhodovali, z alibistických důvodů rádi viděli autora či spoluautora, pokud možno „košér“. V některých případech se to dělalo tak, že se skutečný autor vůbec neobjevil. Mistr v tomto typu publikací byl profesor Tlustý. Protože jsem byl jeho žák, který ho obdivoval a snažil se ho napodobovat, účastnil jsem se této hry také. Vzhledem k tomu, že se nám zdálo, že jsme do takové situace jaksi vnuceni, vmanévrování, připadali jsme si jako hrdinové. Patřilo proto k dobrému tónu chlubit se „mezi svými“ – tamtomu blbci jsem knihu napsal já a onomu zase on atd. Bylo to sice nebezpečné, ale vzrušovalo to a byla to vlastně jediná odměna ukojující dobře utajenou, anonymní autorskou ješitnost. Po letech jsem pak seděl, jak říkají vědci – „mírně intoxikován“, s jedním americkým přítelem, a když došlo na tato vyprávění, hlubokým uraženým tónem onen Američan prohlásil, že to je nejhrubší porušení etiky a že takovou neetickou věc by vědec nikdy neměl dělat. Aby všichni dobře rozuměli – tedy napsat práci, pod kterou se podepíše někdo jiný. Protože jsme byli všichni namazaní, nejsem si jistý, jak to tehdy doopravdy myslel, ale já sám jsem pochopil jeho výrok tak, jak ho předkládám. Vidím tedy neetičnost chování u sebe. Byť byly důvody toho psaní pro jiné a pod cizími jmény jakkoliv omluvitelné, a tento případ je pochopitelně ten nejpříznivěji hodnotitelný, množina jiných již není a nebyla ani zdaleka tak sympatická.

Setkal jsem se tak s tím, co chápu a uznávám v plném významu až nyní (alespoň se domnívám), že totiž člověk nemá v životě činit nic, co odporuje základním lidským hodnotám. „Nic“ znamená i to, že neužívá úhybných manévřů tam, kdy je přesvědčen o tom, že jde o věc nesprávnou a nespravedlivou. Jsem-li přesvědčen, že není etické, aby někdo kryl někoho, vydával jeho práci za svou, ať je to jakkoli výhodné pro oba partnery, nemám to prostě dělat. Nic by se nestalo, kdyby ona „díla“ nevyšla, kdyby pár korun, které jsem za ně dostal, nebylo utraceno za kalhoty a propito v pivě.

Jistě, zachraňovalo to mou sebeúctu „vědce“, ale cena svědomí za to zaplacená, je příliš vysoká.

Druhá odpověď na přiznání k tomuto činu byla ještě překvapivější. Své dceři jsem ve slabé chvíli prozradil něco jako existenciální zážitek. Do fakultní knihovny v mé přítomnosti přišel student a hledal knihu, na které jsem se také autorsky podstatně podílel. V tu chvíli jsem prožíval zvláštní pocit uspokojení, že se nikdy nedoví, že osoba, se kterou se v této chvíli, v tomto okamžiku, v tomtéž času a v tomtéž prostoru setkal, je autor práce, kterou hledá. Co víc, nikdy se to nedoví... Napadlo mě, zda se to v dějinách již nestalo, možná dokonce často, a jak je tedy náš svět podivný a tajemný ve své zdánlivé průhlednosti.

Když jsem tuto příhodu i se svou interpretací sdělil své dceři, nechápavě mne chvíli zkoumala a nakonec pronesla neodvolatelný odsudek – „táto, jsi perverzní“.

Tyto poznámky vypovídají o věcech, které patří do stejné kategorie. Vztahují se ke zkušenosti setkání s činy a hodnoceními, jejichž zdroj není ve mně a v osobě, která je se mnou v kontaktu, ale kdesi mimo, v prostoru, který nekontrolujeme a buď skutečně, nebo v sebeobraně nechápeme, s nímž se prostě neidentifikujeme.

Učitelé a paradoxy doby

Po ukončení gymnázia jsem nebyl přijat na vysokou školu a odešel jsem tedy nejprve na brigádu a potom učit na horskou školu. Po krátké etapě horského učitele jsem vojákoval v Bílku u Chotěboře a znovu se přihlásil na vysokou školu a tentokrát, v roce 1956, byl přijat.

Vysoká škola tehdy vypadala vůbec všelijak. Zastihl jsem sice určitou liberalizaci (po maďarských událostech), ale byla jednak fiktivní, jednak velice krátká. Katedra filozofie byla tehdy reprezentována prof. Svobodou, prof. Popelovou, doc. Benešem, bratry Machovcovými, dr. Sobotkou, Tlustým, Klofáčem, Tondlem a celou řadou mladších asistentů i dalších podivných figurek, jako byl třeba Přenosil, můj pozdější „šéf“ na lékařské fakultě.

Profesor Ludvík Svoboda byl to, čemu říkal Šlitř „fajnověj člověk“. Byla to impozantní postava, předválečný marxista (to znamená – marxista ne blbej), kouřil veržinka, chodil pomalu a důstojně do schodů. Tato důstojnost mně byla sympatická, hodila se nějak k vůni viržinek, k jeho zkušenostem diplomata, k jeho vystupování [...]

To byl Svoboda. Zaujal však tím, že celý rok vedl seminář o jedné knížce. Sice to byl, myslím, Leninův Materialismus a empiriokriticismus, ale jako jediný člověk široko daleko soustředil naši pozornost na pozorné, vnímavé, komentující čtení nějaké filozofické práce. V době, kdy ostatní učitelé nás obětovali chvatnému a povrchnímu verbalizování geniálních prací Stalinových, to bylo osvícení.

Jiřina Popelová, encyklopedická osobnost, syntetizátorka, ale mnohmluvná, až únavná. Mám na ni nepříjemnou vzpomínku. Nepříjemnou proto, že jsem jí křivdil a nikdy jsem jí to nedokázal povědět a omluvit se. Ne, že bych se omluvit nemohl, ale jaksi už nezbyl čas.

Psal jsem u ní ročníkovou práci, myslím, že něco o Platonově Utopii. Tehdy se mi zdálo, že jsem v práci formuloval nějakou zcela originální teorii. Později jsem samozřejmě zjistil, že jsem znovu objevil, jak to u začínajících studentů či nedouků bývá, nějakou jinde již dávno vyslovenou myšlenku. Nicméně jsem byl nepatříčně pyšen. Popelová práci pochválila

a musím přiznat, že podle závistivých a uštěpačných poznámek kolegů docela výrazně, jenže svým rozšafným mnohomluvným způsobem, který jsme nepovažovali za dostatečně autoritativní. Vzal jsem proto svou práci a nechal ji „přehodnotit“ Dušanem Machovcem. Jeho poznámky vesměs se týkající gramatických chyb či opominutí při citacích bibliografie mi navěky znechutily „přesnou historickou“ analýzu i poctivé vědce, ale jak říkám, Popelové jsem se již nikdy nestačil omluvit. Dej ji pánbůh věčnou slávu a promiň všechny hříchy ostatní. Byla to, jako kantorka, de facto prima ženská, a nejen nahlíženo z perspektivy této osobní vzpomínky.

Historii filozofie přednášel docent Beneš. Tehdy nesnesitelný strejce, který četl z letitých zažloutlých listů. Uplynulý čas jej v mé paměti zbavuje tolerantně všech rysů máleho vysokoškolského pedagoga. Jeho přednášky byly nakonec vlastně zajímavé, protože nás seznamovaly se služebními vynikajícími filozofy, jako byl Kant, a s přirozeným postojem člověka se zdravým selským rozumem k hmotné objektivní realitě. Beneš totiž třískal do futra u dveří, křičel stařecky pištivým hlasem – „toto je přece hmota“.

O Milanovi Sobotkovi dodnes nemám jasný názor. Jeho páterský přednes a emociální zaničení nás sice získávaly, i když na druhé straně již tehdy vzbuzoval jisté pochybnosti o pravověrnosti svého „marxismu“. Milan Sobotka, svatý muž se svým úsměvem blbečka, ale chytrým a vzdáleným přednesem, nám byl jako studentům přes svou starosvětskost patrně nejbližší.

Učitelů bylo pochopitelně mnoho, ale v podstatě tvořili obtížně rozlišitelnou masu. Jáko skála z ní vystupovali Tlustý a Klofáč. Sehráli v mém životě i v mé profesní výchově největší roli, a proto si zaslouží i líčení nejpodrobnější.

Vždy jsem litoval, že už neexistují sociologické školy, protože jsem se prohlašoval i cítil žákem Tlustého. V životě jsem pak postoupil, i přes velký věkový rozdíl (asi 12 let) až na jeho přítele, na kterého mě pasoval doslova na smrtelné posteli. Když jsem se v nemocnici komusi představoval jako jeho žák, on svým pověstným přehnaným a sarkastickým stylem, tentokrát ale zabarveným strachem ze smrti, mě opravil na „přítel“.

Já vím, začíná to divně, zvláště když Vy, kteří to teď čtete, ho neznáte, nebo znáte z pověsti ne příliš skvěle. To by ale byl dlouhý příběh. Kromě toho je to člověk, o kterém nedokážu psát bez vztahu.

Tlustý s Klofáčem nás učili ve druhém a třetím ročníku, ale brzy jsme se (prakticky všichni) stali jejich žáky stabilně, bez ohledu na to, co učili. Tlustý tehdy přednášel to, co se nazývalo „dialektickým materialismem“, což byly filozofické otázky přírodních věd. Jeho přednášky o prostoru a čase, o rozporech patřily k tomu nejlepšímu, co tehdy ve filozofii bylo produkováno. Později pak spolu s Klofáčem začali přednášet, prakticky vést a zakládat sociologii na pražské FF.

Nejde ani tak o to, jací byli učitelé, spíše o to, jakými byli osobnostmi. Oba vynikající společníci, a to každý zvlášť i spolu dohromady, a mírně opilí pak tvořili nepřekonatelnou klaunskou dvojici. Vojta Tlustý nikdy neváhal odhodit svou formální profesorskou autoritu a jít s námi do hospody, na výlet, na chalupu, na houby, za „ptáky“. Vojta Tlustý i ve své ješitnosti si to klidně mohl dovolit, protože cítil, že tím jen získává. Kromě toho „chlatal a byl na holky“. Jejich vztah k „ptákům“ je oba charakterizuje. Tlustý se zabýval ornitologií teoreticky. Skutečně mnoho znal, přátelil se s profesory přírodovědecké fakulty, ta-

hal nás po kopcích s dalekohledem a upozorňoval na trus na skalách prozrazující sokolí hnízdo. Klofáč se naopak přátelil s vrátnými a donášel od nich myši do voliéry, kterou měl na zahradě, a na každý výlet tahal na rameně v košíku vypelichanou kavku.

Thlustý byl nadaný a bystrý diskutér, sarkastický, snadno a rád urážel ty, kteří se s ním dali do diskuse. Byl ješitný, ale zpravidla měl být na co. Jeho komplexem byl jeho bratr, dokonce dvojče, kterého více milovala jeho matka a který byl skutečně nadaný inženýr, který vynikal i u nás a který v sedmdesátých letech odešel do USA, kde se stal úspěšným podnikatelem.

Thlustý pochopitelně nebyl „geniální dítě“. Nebyl tím, kdo by přišel na něco nového, kdo by formuloval nějakou konsistentní definovatelnou školu či systém nebo nový přístup myšlení. Byl někdo, kdo byl vždy „up to day“, kdo znal, kdo měl neomylný „čich pro věci nové, moderní“, vždy je vystihl, ovládal, a to vždy několik let před ostatními. Jen namátkou, ekonomu Friedmana překládal v Machoninově sborníku již někdy v roce 1966. Po návratu z USA, někdy na konci 70. let, první absorboval zklamání z tamější sociologie i způsobu života. Poslední léta svého života (1985–1988) věnoval ekonomické problematice a dnes by byl zcela jistě buď poradcem (nebo informovaným odpůrcem – u něho člověk nikdy nevěděl) Václava Klause.

Ve zvláštní provokující směsi se u něj mísilo nadání, bystrost, pracovitost, bohémsství, cynismus, amoralnost, nespolehlivost, přátelství, zaujatost i tolerance, ješitnost i shovívavost. Kolik lidí ho znalo, tolik různých, často protikladných hodnocení a interpretací jeho chování, díla, postojů a názorů. Nikdo však o něm nemohl říci, že by byl hloupý, nudný, omezený.

My, jeho žáci, skuteční i duchovní, jsme se s ním v různé míře identifikovali, či se potřebovali odlišit, ale nikdo z nás k němu – jako k většině ostatních učitelů – nezůstal lhostejný.

Kromě běžných vztahů mezi úctyhodným učitelem a dychtivým žákem jsme od něho přejímali intuitivně i vědomě celou řadu strategií chování typických pro onu nešťastnou dobu naší existence. Anebo naopak jsme jim, v různém stupni úspěšnosti museli čelit.

Jednou z hlavních byl jeho politický pragmatismus. V situaci, kdy čistky, kádrování, politická zranitelnost byly způsobem jak oslabit či likvidovat mocenské postavení osoby, nikdy neváhal jich využít či zneužít vůči lidem, které považoval za hloupé, nebezpečné, či prostě za své nepřátele. Považoval to za realitu doby a nevyužít to, pokládal za naivní a hloupé. To byl jeho nejhorší rys. Alespoň já jsem si s ním nevěděl rady, nesouhlasil jsem s ním, ale v konkrétních střetnutích s nebezpečnými idioty jsem chápal jeho užitečnost. Druhým rysem byla jeho odhodlaná a opět pragmatická opozice proti režimu. Nebyl oblíbený „člověk strany“, ale vždy prošel všemi konflikty, skutečnými nebo zdánlivými, bez vážnějších šrámů, protože nikdy neváhal – markýrovat loajalitu, budovat osobní kontakty s mocnými osobami, dokonce i druhořadými. Nabízel to, co uměl, psal obrovskému množství vlivných lidí kandidátské práce, referáty do VUMLu, zajišťoval zkoušky v těchto pofiderních školicích místech atd.

Typické byly jeho vztahy ke Slovensku, založené převážně na těchto principech. Jeho bohatýrské výlety na Slovensko a hostění v horských chatách byly pověstné. Několikrát před normalizací a jednou i po normalizaci jsem byl přizván k houfci vyvolených členů dru-

žiny a nikdy nezapomenu na tolik jídla a pití. To se už nikdy nebude opakovat. Moc (i maličkátá) skutečně chutná. Ach bože! Jedli jste někdo medvědí tlapu? Nejedli – já to věděl.

Thlustý patřil mezi osoby, které personifikovaly jeden z nejnemorálnějších rysů vědecké práce – stínové autory. Neváhal pod cizím jménem publikovat. Mám takový dojem, že i dříve, když to nebylo formálně nutné (částečně i s Klofáčem) – považoval každé spoluautorství za mesalianci ze své strany. Nemohu zapomenout, jak jednou na Silvestra po pijatice vznikla rvačka a v hloučku, odkud vyčníval tlustý zadek Miloše Svobody, se ocitl Vojta a s chutí si párkrát kopnul. K mému úžasu nad tím, že „bijou takového dobráka“, poznal – „jakejpak dobrák, napsal o mnoho míň stránek než my a bral stejnej honorář“.

Psal i milenkám, zkrátka kde komu. Dnes už nikdo nezjistí, co všechno je buď zcela, nebo zčásti jeho dílo.

Vzpomínky Jaroslava Kapra nesou všechna znamení autentického textu, který není založen na „archivním materiálu“, ale spíše na „proudu vědomí“, na sebereflexi a kritickém i sebekritickém vidění toho, co se stalo. Jaroslav nikde netvrdí kategoricky, že to „tak bylo“, sděluje pouze, že on to tak žil, cítil, prožíval a interpretoval – jinak v řádu času událostí a trochu jinak v řádu času vzpomínání.

Snad proto se sluší, má-li být Jaroslavovo vzpomínání více než jen „individuálním svědectvím“, jakkoliv závažným a eticky nezpochybnitelným, připojit několik doplnění – už proto, že některé části textu mohou být těm, kteří nežili v tom normalizačním bezčasném, faktograficky nesrozumitelném.

Kromě vzpomínky, která konkrétně vyjadřuje Jaroslavovo intuitivní sociální citění, jež dala základ jeho citlivé profesionalitě, Jaroslav připomíná čas „normalizace“, tedy ono období, které na dlouhých dvacet let uzavřelo cestu „mobilitnímu vzestupu“ řadě talentovaných a perspektivních sociologů, jeho samozřejmě nevyjímaje. Na počátku tohoto času stál text, který Jaroslav napsal spolu se Zdeňkem Šafářem a se mnou. V roce 1970 jsme totiž publikovali stať *Odpovědnost sociologů* (Sociologický časopis, roč. 6, 1970: 385–399), který byl pokusem o kvadraturu kruhu: zachovat tvář sobě i sociologii a současně proti sobě a oboru nepoštvat „stranické a státní orgány“. Ten pokus, jakkoliv donkichotský, byl – trvám na tom – důstojný a slušný. Na tomto jeho vyznění a tedy i na tom, že ani dnes se není za co (příliš) stydět, má Jaroslav zásluhu mimořádnou. Byl to ostatně poslední Jaroslavův článek v Sociologickém časopise na dosti dlouhý čas.

Doba, která následovala, byla mimo jiné dobou „pokryvačů“, tedy těch, kteří byli ochotni dát svá jména pod texty psané jinými, což bylo velice důležité v případě překladatelské a beletristické činnosti. V sociologii však nakonec docházelo k tomu, že se psalo „na zakázku“ a pod přísným utajením pro jiné a nikoliv „pod cizím jménem“: psalo se prostě „za peníze“ a nejsilnějším motivem byla snaha nezůstat úplně intelektuálně mimo obor. Jaroslav přesně postihuje atmosféru doby i tragikomický etický rozměr tohoto počínání.

Charakteristiky Jaroslavových učitelů mi nesluší soudit: jsou někdy příkré, ale vždycky upřímné a otevřené. Doplním pouze, že Ludvík Svoboda (1903–1977) skutečně četl se studenty Leninův Materialismus a empiriokriticismus: přeložil jej totiž

z ruštiny již před válkou, kromě toho patřil k opravdovým znalcům díla F. X. Šaldy (práce z let 1947 a 1967).

Jiřina Popelová (Otáhalová) (1904–1985) byla levicově orientovaná a napsala několik závažných knih o filozofii dějin (1947), „rozpadu klasické filozofie“ (1968) a velkou, ale spornou Etiku (1962). Vzácný je Jaroslavův psychologický postřeh o kryptomarxismu Milana Sobotky, který – sám absolutně svrchovaný znalec německé klasické filozofie, editor a komentátor textů Baconových, Spinozových atd. – si nikdy nezadal z „ortodoxním marxismem“, vždycky šel svou cestou a marxismus měl tam, kam vždycky patřil – v řadě ostatních, nikoliv nedůležitých filozofických koncepcí. Smutná postava Josefa Beneše (1901–1970) komentář nevyžaduje, jeho filozofická tvorba je opravdu jen marginálií. A tak Jaroslav konstatuje, formuluje postřeh a soudí natolik, nakolik mu to jeho zkušenost dovozovala – a nemýlí se v něm podstatně.

Jinak je tomu ovšem s osobností Vojtěcha Tlustého (1921–1989). Ostře kritické soudy, byť prolnuté s laskavým porozuměním, vztažené právě k němu, jsou soudy, smí-li se to ve vztahu ke vzpomínání tak říci, „autentickými“: každý, kdo „Vojtu Tlustého“ (jinak se mu neříkalo) osobně blíže znal, mohl vypožorovat všechny Jaroslavem přesně vyjmenované charakteristiky, které v úhrnu tvoří osobnost rozpornou, „ambivalentní“, mefistofelovsky přitažlivou i smerďakovovsky odpudivou. Filozofka a spisovatelka (kamarádka Jaroslava a pozdější emigrantka) Jindra Tichá to ve svém klíčovém románu *Už se neshledáme v tomto životě* formulovala přesně (a shodně s postojem Jaroslavovým): „Byl jednou z povah, které člověk potká jen ve střední Evropě. Celý život se posmíval komunistům a celý život s nimi kolaboroval. Nikdy se mi nepodařilo vyřešit problém, je-li člověk, který na jedné straně komunisty pohrdá a na druhé straně dělá všechno, co mu poručí, hrdina nebo darebák“ (str. 78).

Jaroslav se však „otcovské autoritě“ Vojtěcha Tlustého jednou vzepřel činem zaznamenaníhodným. Vojtěch Tlustý a Jaroslav Klofáč (1921 – 1981), jejichž osobní a politické cesty se po roce 1968 radikálně rozešly – „Vojta“ koexistoval s režimem za cenu ztráty osobní integrity, „Jarda“ se vzepřel za cenu ztráty všech osobních výhod a byly kdysi nemalé, napsali v roce 1965 první svazek své *Soudobé sociologie* (Svoboda 1965, 515 str.; druhý, mnohem méně kvalitní svazek vyšel v roce 1967, 480 str.). V té době šlo o fundamentální informaci o stavu západní teoretické sociologie srovnatelné co do rozsahu i významu s kdysi vlivnými Sorokinovými *Sociologickými naukami přítomnosti* (1936). Kapr napsal vlastně jedinou analytickou kritiku tohoto zásadního textu, protože – a již tehdy to bylo u nás zvykem – se knihy sice užívalo ke všem možným účelům, ale žádné stanovisko v „akademické obci“ se k ní nezaujalo – byla tedy i nebyla a otázka „jaká vlastně opravdu je“ nebyla ani položena. Jaroslav v podrobném rozboru ukázal na její evidentně silná, ale také spíše skrytě slabá místa a vymezil jí předvídatě přesné postavení v toku českého sociologického myšlení nejen té doby: „Pokud budeme práci posuzovat měřítky současné světové sociologie ..., je možné vznést některé důvodné námitky jak proti výběru teorií, tak proti interpretaci (Znаниеcki, novopozitivisté) i proti srozumitelnosti výkladu (roz-

tříštěnost výkladu Parsonsovy teorie). Pokud ji budeme posuzovat ze stejných hledisek v rámci naší úrovně, je možno ji považovat za první solidní pokus a výklad a interpretaci důležitých a významných současných obecných sociologických teorií“ (Sociologický časopis, roč. 3, 1967: 67). Pamatuji si přesně, jak toto „dvojí měření“ pobouřilo Vojtěcha Tlustého dokonce do té míry, že na čas s Jaroslavem „přerušil komunikaci“, když byl zformuloval svou slavnou apologetickou (věcně ovšem demagogickou) tezi – každý, kdo je tak chytrý kritik, ať napřed sám napíše lepší text...

Ale v tom textu Jaroslava Kapra šlo o mnohem víc, dokonce o rozměr, který snad pochopil Jaroslav Klofáč, ale který i bystrému Vojtěchu Tlustému unikl: Kapr totiž *via facti* zařadil tento spis k proudu programově revizionistickému, byť to byl „revizionismus skrytý“, jakýsi kryptorevizionismus. Kapr jej identifikoval přesně: dosavadní marxistické pojmosloví je vágní, neurčité a nepřesné a Klofáč s Tlustým se „jako první pokoušejí nejen ukázat tuto vágnost, ale dokazují, že to není jen otázkou čistě terminologickou, ale že to má důsledky pro teorii... snaží se tvůrčím způsobem přejímat a přetvářet ty prvky těchto (současných západních – MP) teorií, které se ukazují jako přesnější než naše dosavadní...“ (l.c.). Pronikavost Jaroslavova kritického soudu je mimo pochybnost.

Je čas, kdy Jaroslav na nás shlíží – řečeno jeho slovy – „z prostoru, který nekontrolujeme a buď skutečně, nebo v sebeobraně nechápeme“. Byl by jistě upřímně nerad, kdybychom jeho slovům, někdy kritickým a někdy ironickým, rozuměli jinak, než by si sám přál. Jeho gentlemanství a velkorysost, jeho laskavá vlídnost a schopnost přenést se s šarmantním nadhledem nad drobné strážné doby a nedostatky lidí, jeho pronikavá schopnost rozlišovat důležité od pomínutelných štrapácí, zejména však jeho nápaditý a originální intelekt nám budou dlouho, dlouho chybět.

Miloslav Petrušek

(Za zpřístupnění vzpomínek Jaroslava Kapra děkujeme Dr. Olze Šmídové)